

Bulgaristan Emareti'nin Krallığa İki Büyük Mirası: 'Veteriner Teşkilatı' ve 'At Yetiştiriciliği ile Islahı'

The Two Big Legacies of the Bulgarian Chieftainship to the Kingdom: 'Veterinarian Organisation' and 'Horse Raising and Breeding'

*Seda Tan**

Özet

Bulgaristan'ın gerek 1878-1908 yılları arası Osmanlı'ya nisbi bağlarının olduğu 'Emaret' döneminde ve gerek 1908 sonrası 'Kraliyet' döneminde baytari teşkilatlanma ile hayvan yetiştiriciliği ve ıslahı konularında hızlı bir ilerleme kaydetmiş olduğu bilinmektedir. Sosyal ve coğrafi açıdan Türkiye ile büyük benzerlik gösteren bu memlekette Türkiye'dekine kıyasla baytar teşkilatının ve yetiştiriciliğin çok kısa bir zaman diliminde büyük bir ilerleme kaydetmesi incelenmeye değer bir gelişim sürecidir.

Bulgaristan'da hayvancılığın bu iki yönü; yetiştiricilik ve hıfzısıhha alanlarında kaydedilen ilerleme, Osmanlı'da geleneksel baytarlık anlayışından ilmi ve modern bir veteriner tababet eğitimi ve teşkilatına geçişteki tarihsel süreçle paraleldir. Bununla birlikte Bulgarlar bu gelişimsel süreci Osmanlı örneğinden çok önce tamamlamışlardır. Avrupa'da XVIII. asırdan itibaren veterinerlik ve yetiştiricilik alanlarında kaydedilen gelişmelerin dikkatle takip edilmesinin, yaşanan süreçteki rolü yadsınamaz. Bulgaristan, bir yandan oluşturmaya çalıştığı yeni Avrupalı kimliğine uygun Batılı modern kurumlar teşkil etmeye çalışırken bir yandan bu Avrupalı kurumlarını, hara teşkilatında olduğu üzere, Şark'ın zengin kaynakları ile beslemekten geri kalmamıştır. Bulgaristan atlarının esasını teşkil eden Rumeli ırkı, hem Emaret döneminde hem de Krallık döneminde esas yurdu Osmanlı Asyası'nın Suriye, Irak gibi özel bölgeleri olan Arap damızlıklarının kanı ile beslenmiş ve ıslah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: baytar, ıslah, Bulgaristan.

* Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, e-mail: sedatan@akdeniz.edu.tr

Abstract

It is well known that Bulgaria has advanced quickly in the fields of veterinarian organisation, livestock raising and breeding both in the 1878-1908 'Chieftainship' period, when Bulgaria had partial ties with the Ottoman Empire and in the post 1908 'Kingdom' period. Bulgaria, although very similar to Turkey in terms of society and geography, has recorded a significant improvement in veterinarian organisation and livestock raising, in a shorter period. Therefore, this development process is worthwhile to study.

These two dimensions of animal husbandry in Bulgaria; the improvements in raising and sanitation fields, is parallel to the historic process of the transition from the traditional veterinary roles in Ottoman Empire to the modern and scientific veterinary educations and institutions. However, Bulgarians completed this transitional period much before the Ottoman example. The importance of following the developments in the fields of veterinary organisation and livestock raising in Europe in the post XVIII. Century can't be denied in this process. Bulgaria while trying to constitute modern Westernized institutions in accordance with the Western identity, which is trying to be established, kept feeding these institutions with rich resources of the East, as in the example of stud farm organisations. The Rumelian (Balkan) breed that constitutes the basis of Bulgarian horses both in the Chieftainship and Kingdom periods were fed and bred by the blood of Arabian broodstocks, whose main lands were Ottoman Syria and Iraq.

Keywords: veterinary, breeding, Bulgaria.

Giriş

Dünyada hayvanın evciltilmesi ile başladığı kabul edilen veteriner hekimliği mesleğinin konusunu ilk çağlardan itibaren hayvan hastalıkları teşkil etmiştir. Dolayısıyla veteriner hekimlerin temel icraatları hayvan hastalıklarının tedavisi olmuştur. Uygulanan yöntemler değişse de bu tek yönlü çaba asırlarca aynı kalmıştır.

XVIII. asrın ikinci yarısında veteriner hekimliği eğitim-öğretiminin başlamasına¹ kadar olan süreçte farklı kültürlerde çeşitli isimlerle anılan veteriner hekimleri, iptidai yöntemlerle ve kendilerini direkt görevli tayin eden bir mevzuat olmaksızın hayvan sağlığı ve dolayısıyla toplum sağlığını koruma görevini icra etmişlerdir.²

¹ Nihal Erk, "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3-4, Ankara 1957, s. 143.

² Atilla Özgür, "Türkiye'de Hayvan Sağlık Zabıtası Mevzuatı ve Gelişim Tarihi", *Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*, Cilt 74, Sayı 3-4, s. 24. Özgür Türkiye(Osmanlı)'deki gelişimsel süreci örneklemektedir.

Veteriner hekimlik eğitim-öğretiminin ve veteriner hekimliğine ilişkin diğer yasal düzenlemelerin ortaya çıkışından itibaren ki veteriner hekimliğin hizmet alanı; hayvan hastalıklarının tedavisi, hayvan ıslah ve üretimi, hayvan ve hayvansal ürünlerin üretimi ve tüketimindeki denetimsel görevlerine kadar geniş bir çerçevesi olan modern anlamını kazanabilmiştir. Kurumsallaşmanın öneminin kavranması, yüzyılın başında artık tüm dünyada ulusal düzeyde geliştirilmesi gereken stratejik bir sektör olarak kabul edilen hayvancılık alanında veteriner hekimlerin mesleklerini icrasını kolaylaştırmıştır.³ Veteriner hekimliğin modern bir teşkilata ve kimliğe kavuşması hayvan sağlığının korunmasında ve hayvan yetiştiriciliği ve ıslahı faaliyetlerinde köklü bir dönüşüm ve gelişim sağlamıştır.

Söz konusu çalışmada, Bulgaristan'da veteriner teşkilatının oluşumu ve veteriner hekimliği mesleğinin temel konularından birini teşkil eden üretim ve ıslah faaliyetleri içinde özel olarak at yetiştiriciliği ve ıslahı konuları ele alınacaktır.

Bilindiği üzere Bulgaristan'da 93 Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk Bulgar Emareti kurulmuştur. Sofya (Sofia), Niğbolu (Nikopol), Zıştovi (Sviştov), Rusçuk (Roustchouk), Silistre (Silistra), Varna, Şumnu (Şumen), Lofça (Loveç) ve Tırnova (Malko-Tırново) şehirlerinden ibaret olan Emaret toprakları 1885 tarihinde, Filibe (Plovdiv), İslimiye (Sliven), Eskizağra (Stara-Zagora), Tatarpazarcığı (Pazarzdzhık), Burgaz (Bergos) ve Hasköy (Haskovo) şehirlerini kapsayan Doğu Rumeli Vilayeti topraklarının ilhaki ile genişlemiştir. Bulgaristan 5 Ekim 1908 tarihinde ulusçuluk akımının etkisi ve Rus panslavist politikalarının desteği neticesi bağımsızlığını ilan etmiştir.⁴

Ele alınan çalışmada Bulgaristan'da Emaret döneminde oluşturulan veteriner teşkilatlanması ve yine bu devrede şekillenmeye başlayan at yetiştiriciliği ve ıslahı faaliyetleri incelenip Krallık dönemine aktarılan mirasın niteliksel ve niceliksel boyutu ortaya konmaya çalışılacaktır. Emaret döneminde, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne siyasi ve idari yönden bağlarının devam ediyor olması nedeni ile incelenen kurumların isimleri o dönem Osmanlı'daki karşılıkları ile ele alınacaktır.

³ Ayşe Menteş Gürler, Şule Osmanağaoğlu, "Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı'nın Veteriner Hekimlik Açısından Değerlendirilmesi: II. Kurumlar", *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya 2008, özet kısmı.

⁴ Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies*, V.1, I.2, 2006, s. 269-271, şehirlerin orijinal isimleri için bkz. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

Bulgaristan Emareti'nde Baytari Teşkilatlanmanın Ortaya Çıkışı

Bulgaristan'da Ziraat Nezareti bünyesinde orman, maden, ziraat ve baytarlık işleri için ayrı müdüriyetlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bunlar arasında Baytar Müdürlüğü başlarda Osmanlı'daki gelişimsel sürece paralel olarak Ziraat Müdüriyeti'ne bağlı bir şube olmuş, ancak baytar memurlarının müracaatları neticesi zamanla ayrı bir müdüriyet olarak şekillenmiştir. Bahsi geçen müdüriyetlerin her biri ziraat nazırının başkanlığında toplanacak olan müstakil meclislere karşı sorumlu tutulmuşlardır. Muayyen esaslar dâhilinde yürütülecek muameleler için yetkili merci bu müdürlükler iken, esaslı usuller haricindeki konular için baytar meclisinin görüş ve kararı çerçevesinde işlem yapılması uygun bulunmuştur.

Bulgar Baytar Meclisi, Osmanlı'da o devre teşkil olunmuş Hayvan Sağlık Zabıtası Komisyonuna (Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu) muadil olup⁵ ziraat nazırı başkanlığında toplanması esas alınmıştır. Nazırın olmadığı durumlarda, baytar müdürü meclise başkanlık etmiştir. Meclis üyeleri; ordu serbaytari ile bakteriyolojihane müdüründen ve nazırın seçeceği diğer iki üyeden oluşmuştur. Bu üyelerden birinin, vaktiyle İstanbul'da Mülkiye Baytar Mektebi'nden mezun olup Osmanlı Ziraat Nezareti bünyesinde baytar şubesi müfettiş muavinliği yapmakta iken Ermeni Vak'ası dolayısıyla korkup Bulgaristan'a iltica eden Simon Efendi olduğu görülmektedir.⁶

Baytar Meclisi'nin her hafta Çarşamba günü ve lüzumu halinde olağanüstü olarak toplanması kararlaştırılmıştır. Hayvan hastalıklarına dair taşra baytarlarından merkeze ulaşan fenni evrak ve raporlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar, baytar okullarının kontrolü, baytar tayini, Avrupa'ya eğitim amaçlı öğrenci gönderilmesi veya dışarıdan baytar kabulü gibi konular meclis gündemini teşkil etmiş ve alınan kararlar kanun hükmünde kabul edilmiştir.

Bulgaristan'da, Osmanlı'da olduğu gibi 'âli' dereceli baytar yüksek okulları, bu küçük hükümetin bütçesi böyle bir teşkilatın masrafına tahammül edemeyeceğinden kurulamamıştır. Bununla birlikte Bulgaristan'da, baytarlara

⁵ Osmanlı Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Komisyonu 1893 yılında, Veteriner Merkez Teşkilatı Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinin ardından kurulmuştur. Bu komisyon, hazırladığı 18 maddelik bir talimatname ve daha sonraki yıllarda hazırlanan tamamlayıcı yönetmelikler ile hayvan sağlığının korunması yanı sıra hayvancılığı geliştirmeye ve ıslaha yönelik çalışmalar yapmıştır. Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, 2010, s. 203.

⁶ Söz konusu çalışmanın 'Bulgaristan Emareti'nde Baytari Teşkilatlanmanın Ortaya Çıkışı' başlıklı bölümünün temel kaynağını Osmanlı Mülkiye Baytar Mektebi muallimlerinden Civani'nin Bulgaristan baytari teşkilatına dair makalesi teşkil etmektedir. Civani, yaptığı çalışmayı şahsi araştırma ve incelemeleri yanında Sofya mezbahaları baytar müfettişi Simon Efendi'den aldığı bilgilere dayandırmaktadır. Civani, "Bulgaristan Teşkilatı-Baytariyesi", *Mecmua-i Fünûn-ı Baytariyye*, 1.sene, Sayı 8, 1324, s. 226.

muavin memurlar yetiştirmek üzere hususi bir okul kurulduğu görülmektedir. İdadi mezunları ya da o seviyede eğitim görmüş kişilerin alındığı bu okul programında ilm-i teşrih (anatomi), iç ve dış hastalıklar, fizyoloji, klinik ve mikrobiyoloji (tatbikât-ı serîriye ve mikrobiye) uygulama dersleri bulunup, eğitim süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Senede ortalama 30-40 öğrenci mezun eden bu okuldaki çıkanlar 'muavin' sıfatıyla taşra müfettiş ve baytarlarının yanlarına gönderilmişlerdir. Bunlara aylık 150-250 frank arası maaş bağlanmıştır. Baytar muavinlerinin asli görevi; gönderildikleri mevkide, baytar ve baytar müfettişlerinin emrinde pazar yerleri, köyler ve mezbahalarda görülecek fenni işlemlere yardımcı olmaktır. 1908 tarihinde Bulgaristan'da 300 kadar baytar muavininin görev yaptığı bilinmektedir.

Bulgaristan baytar teşkilatı, bir Osmanlı sancağından daha küçük olan her vilayetinde birer baytar müfettişi, nahiyeye muadil olan kazalarında bir baytar ve yanlarında yetkileri dâhilindeki mevkiin genişliği ve iş yoğunluğu nispetinde iki, üç veya daha fazla baytar muavini bulunmak üzere şekillenmiştir. Vilayet baytar müfettişleri, vilayette ilgili mevzuatın öngördüğü işlerin icrasında en yetkili kişi olarak 'teftiş ve nezaret' görevini ifa etmişlerdir. Bu çerçevede olmak üzere yetkileri dâhilindeki vilayette baytari hizmetlerin görülmesini sağlamak, icraate dair kaza baytarlarından gelen raporları incelemek, hayvan hastalıkları konusundaki istatistiklerin düzenli olarak hazırlanmasına sağlamak ve bu konuda nezareti bilgilendirmek vilayet baytarlarının asli görevleri olmuştur.

Vilayet baytarlarının teftiş ve nezareti altında bulunan kaza baytarları; bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı icap eden tedbirleri alınması, istatistiklerin tutulması, memuriyet bölgesi dâhilindeki hayvanların ıslahı, damızlığa elverişli olmayan erkeklerin ihisa (ığdış) işleminin yapılması ve fenni usuller hakkında köylünün bilgilendirilmesini icra ile mükellef tutulmuşlardır.

Bulgaristan'ın en büyük kazası bünyesinde ancak yirmi beş otuz kadar köyün bulunması, bulaşıcı hayvan hastalığı konusunda alınacak tedbirlere ve cezai mevzuata işlerlik kazandırmıştır. İdari birimlerin küçüklüğü, ortaya çıkan hastalıktan en kısa sürede haberdar olunmasını, hızlı teşhisi ve alınan tedbirlerin uygulanmasında katıyeti sağlamıştır. Hastalık ihbarında yetkili baytarın hastalık bölgesine aynı gün içerisinde ulaştığı, teşhisi koyduktan sonra işleyecek protokolü köy muhtarı ve polisine bildirip imzalatıldığı ve uygulamaya bizzat nezaret ederek, ihtiyaç halinde aşı, serum vb. tıbbi malzemeyi temin ettiği bilinmektedir.

Bulgaristan'da bulaşıcı hayvan hastalıkları meselesi, önleyici ve cezai mevzuatın oluşturulması ile sınırlı kalmamıştır. Emarette baytari teşkilat kapsamında bir 'Bakteriyolojihane'nin varlığı da dikkat çekicidir. Bakteriyolojihane'de bir müdür ve iki muavin nezaretinde mikrobiyoloji çalışmaları sürdürülmüş, taşra baytarlarının teşhis için gönderdikleri örneklerin muayenesi yapılmış ve gereken serum ile aşılardan hazırlanmıştır. Zaman zaman

taşra baytarlarının burada iki üç ay kadar mikrobiyoloji eğitimi aldığı ve ayrıca Bulgaristan'da önemli bir yeri olan muavin baytarların mikrobiyoloji uygulamasını Bakteriyolojihane'de gördükleri bilinmektedir.

Hayvan sağlığı yanında halk sağlığını da yakından ilgilendirmesi dolayısıyla Emaret döneminde Bulgaristan'da 'mezbahalar' da idari birtakım düzenlemelerin konusu olmuştur. Bu amaç doğrultusunda her şehirde belediyeler, mezbahalar için ayrıca baytar ve ihtiyaç nispetinde muavin baytar istihdam etmişlerdir. Mezbaha baytarları, kesim öncesinde hayvanların ve sonrasında da etlerin fenni muayenesini yapmışlar ve sağlık sertifikalarını düzenlemişlerdir. Baytar muayenesinden geçmeyen, dolayısıyla sertifikasız olan etler, hastalık barındırmaları dahi müsadere edilmiştir.⁷ Mezbaha baytarlarının maaşları ve itlaf edilen hayvanların sahiplerine verilen tazminat belediye bütçelerinden karşılanmıştır. Bulgaristan'ın muhtelif şehir ve kasabalarında bulunan damızlık hayvan istasyonlarının masrafları da yine vilayet hususi bütçelerinden karşılanmıştır. Buna karşılık sifit (çiftleşme) mevsiminde sifit işlemi için ahaliden tahsil edilecek meblağ, vilayetlerin belediye sandıkları için önemli bir gelir kalemi oluşturmuştur.

1908 senesi itibarıyla Bulgaristan'da 110 baytar ve 300 muavin baytar olmak üzere 400'ü aşkın fenni memurun baytar teşkilatı bünyesinde istihdam edildiği bilinmektedir. Bunlardan baytar müfettişleri ve baytarların çoğunlukla Avrupa'da eğitim gördüğü, bir kısmının da İtalya, Avusturya, Almanya ve Fransa gibi o dönem veteriner hekimliği eğitim ve teşkilatlanmasında öne çıkmış ülkelerden gelen ihtisas sahipleri olduğu bilinmektedir. Bunlara 300-500 frank arası maaş bağlanmıştır ki bu takribi 15-25 Osmanlı lirasına denk gelmektedir. Bunlar görev gereği dışarıda bulduklarında, maaşları haricinde 50 frank yevmiye ve kilometre başına bir frank harcırah almışlardır.

1906 senesinde Bulgaristan Emareti'nde 'hudut sıhhiye zabıtası' teşkilatı oluşturulmuştur. Bu teşkilat kapsamında olmak üzere Varna, Sarı Burgaz, Rusçuk vs Tuna boyunda bulunan gümrük mevkiilerinde hususi bir nizamnameye tabi tahaffuzhaneler (karantina yeri) kurulmuş ve buralarda hudut baytarları ile muavinleri istihdam edilmeye başlanmıştır. İthal edilen hayvanların muayeneye tabi tutulması ve şüphe vukuunda karantinaya alınması esasları kabul edilmiştir. Osmanlı sınırlarından yapılan nakliyatla karşılaşılacak sığır vebasası vakaları bu dönem hudut sıhhiye zabıtalılarının önemli bir gündem maddesini oluşturmuştur.

⁷ Mezbahalardaki hayvanların ve etlerin teftiş ve muayenesine dair kati hükümler Osmanlı hükümetinin 1918 tarihinde ihdas ettiği Damızlığa ve Çifte Elverişli Hayvanat-ı Bakariyye Vesairesinin Suret-i Muhafazası hakkındaki kanun hükümleri ile paralellik göstermektedir. Osmanlı hükümeti bu kanunu, ülkenin et ihtiyacının karşılanmasını engelleyecek surette hayvan kesimini sınırladığı gerekçesi ile kaldırmış, yerine 1922 tarihli muaddel kanun kabul edilmiştir. Ancak etlerin teftiş ve muayenesine dair hükümler, işlerliği dolayısıyla değişmemiştir. Temel, a.g.m., s. 208-211

Emaretin baytari sermayesinin önemli bir kısmını vergiler teşkil etmiştir. Baytar teşkilatı bünyesinde istihdam edilen fenni memurların maaşları ve diğer masraflara karşılık olarak hayvan kesiminden ve pazar yerlerindeki satışlardan belediyelerce alınan %3 oranındaki vergiye ilave olunan %5'lik dilim, Bulgaristan'ın baytari sermayesinin önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Bu gelire ek olarak vilayet ve kaza hususi bütçelerinden 'baytar kalemi' mahiyetinde bir miktar ödenek ayrılmıştır. Bu tahsisatla vilayet veya kaza dâhilindeki ihşa, hayvan sayımı vb. konular için baytar istihdam edilmiştir. Vilayet ve kaza bütçelerinin Ziraat Nezareti idaresindeki Baytar Meclis-i Âli'since onaylanması şart koşulmuştur.

Osmanlı Mülkiye Baytar Mektebi muallimi Civani, Bulgaristan baytari teşkilatının işlerliğine atıfta bulunarak Emaret'in kısa zamanda elde ettiği başarısının Osmanlı'da bu alanda yapılması zaruri hale gelen düzenlemeye örnek teşkil edebileceğini vurgulamıştır. Civani, bilhassa hayvan sağlık zabıtası ile mezbaha ve pazarlara yönelik düzenlemeleri son derece işlevsel olan bu Bulgar baytari teşkilatlanmasının başarısını; Bulgarların tarım ve hayvancılığa ve bu alanlarda bilimsel usullerin takibine verdikleri öneme bağlamaktadır.⁸

Bulgaristan Emareti'nde At Yetiştiriciliği ve Islahı

XX. asır başlarında dünya üzerindeki at mevcudunun 90 milyonu aşkın olduğu ve bunun yarısının Avrupa'da bulunduğu kabul edilmektedir. Bu mevcut içerisinde Bulgaristan, 1892 senesi itibarıyla 77.5 milyon frank değerinde 478.000'i aşkın atı ile yetiştiricilik için son derece elverişli bir potansiyele sahip olmuştur.⁹ Ne var ki, yüzölçümü itibarıyla Avrupalı diğer komşularının çoğundan daha küçük bu memleket, bir tarım yurdu olarak gelişmiştir. Bulgaristan'da yetiştiricilik faaliyetleri XIX. asır sonlarına dek ziraatın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiş, bu nedenle hususi bir sanat haline dönüşmemiştir. At yetiştiriciliğinin çiftçinin ihtiyacı ile sınırlı kalması ve çiftçi eliyle yapılması, bu sanatla uğraşan hususi bir sınıfın oluşmasına mani olmuştur. Bu nedenle Bulgaristan'da yetiştiricilik faaliyetleri uzun bir müddet Macaristan, Rusya ve Fransa örneklerinde olduğu üzere büyük girişimciler eliyle ticarete dökülememiştir.¹⁰

Bulgaristan'ın yetiştiricilik ve ıslah tarihi incelendiğinde Osmanlı döneminin etkisi kolaylıkla seçilmektedir.¹¹ Tuna valiliği döneminde Mithat Paşa tarafından tesis edilen ve I. Dünya Savaşı sonlarında kısarak mevcudu yaklaşık 300 olan Kabyük Harası, Emaret devrinden Bulgar Krallığı'na miras kalan büyük haralarından biri olarak göze çarpmaktadır. Razgrad'da büyük bir harası

⁸ Civani, a.g.m., s. 225-230.

⁹ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917, mukaddime (giriş).

¹⁰ Abidin, a.g.e., s. 121,122.

¹¹ Abidin, a.g.e., s. 122.

olan Mazhar Paşa, Çirmen-Hacılar'da büyük bir malikânesi olan Mustafa Bey ve İbrahim Paşa da Rumeli hayvanlarının ıslahına büyük katkı sağlayan diğer önemli isimlerdir.¹²

Osmanlı hâkimiyeti devri, Bulgaristan'ın 1878 sonrası dönemde yetiştiricilik ve ıslah alanında ortaya koyduğu mesainin alt yapısını hazırlamıştır. Bununla birlikte, Emaret dönemi yetiştiricilik ve ıslah faaliyetleri incelenirken Romanya örneğinde olduğu üzere yetiştiriciliğin çoğunlukla Türklere mahsus milli bir gelenek olarak kaldığı göz ardı edilmemelidir.¹³

İncelenen arşiv belgeleri Emaret döneminde Bulgaristan'da at yetiştiriciliği ve ıslahı alanında dört büyük girişim hakkında malumat vermektedir;

1) *Miri bir haranın tesisi*

Bulgaristan kapı kethüdalığı vasıtasıyla Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne ulaşan 18 Ocak 1894 tarihli tahrir, Emaret'te bu tarihte miri bir haranın tesisine girişildiği bilgisini vermektedir. Emaret, söz konusu müessese için Osmanlı hara-yı hümayunlarından 60 adet cins Arap kısırağının naklini ve bu iş için görevlendirilen eyalet komiserlerine kolaylık gösterilmesini talep etmektedir. Talep, bu gibi müesseselerin kuruluşu Osmanlı hükümeti için de yeni olduğu ve bu nedenle hara-yı hümayunlarda ihtiyaç duyulan kısırakların da dışarıdan getirildiği gerekçesi ile uygun bulunmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti Emaret'in talebini topyekün reddetmiş değildir. Hara-yı hümayunlardan tedariki mümkün olmayan kısıraklar için, adedi ve satın alınmak istenen mevki net olarak bildirilirse, memalik-i şahanenin yetiştiricilik yapılan bölgelerinden satın alınabilmesi yönünde açık bir kapı bırakılmıştır. Irak yöresi gibi cins at yetiştiriciliğinde özel yeri olan bölgelerden hayvan ihracı yasak olmakla birlikte Osmanlı toprakları dâhilinde bir bölgeden diğer bir bölgeye hayvan nakliyatı belirli şartlar dâhilinde ve nakdi teminata bağlı olmak koşulu ile serbest olduğundan, Bulgaristan Emareti'ne bu hayvanların naklinde, usulü dairesinde olmak şartı ile bir beis görülemez. Bunun üzerine 1892'de Plevne sancağı için Çukurova cinsi 5 adet¹⁴, 1893'te Filibe sancağı için dördü Arap ikisi Çukurova cinsi olmak üzere 6 adet, 1894'te İslimiye sancağı için Arap cinsi 10 adet, 1895'te ise Sevlievo kazası için Suriye'den satın alınmak üzere 2 adet, Köstendil vilayeti için Arap cinsi 3 adet, Tırnova kazası için Arap cinsi 3 adet, Bergos sancağı için Arap cinsi 2 adet, Hasköy sancağı için Suriye'den satın alınmak üzere Arap cinsi 3 adet, Silistre sancağı için Suriye'den satın alınmak üzere Arap cinsi 5 adet¹⁵, Varna sancağı için Arap cinsi 5 adet¹⁶, Dobric kazası

¹² Abidin, *a.g.e.*, s. 9.

¹³ Abidin, *a.g.e.*, s. 122, Abidin, 1908 sonrası dönemde dahi Bulgaristan'ın en iyi binincilerinin bilhassa Delionman, Tuzluk yörelerinde yaşayan Türklere çıktığını ifade etmektedir.

¹⁴ BOA. DH.MKT.2017-55; BOA. DH.MKT.266-107; BOA. DH.MKT.2023-16.

¹⁵ BOA. A.MTZ.(04).7-3; BOA. DH.MKT.345-11; BOA. DH.MKT.228-9; BOA. DH.MKT.367-23; BOA. İ.MTZ.(04).17-1106; BOA. İ.RSM.4-21; BOA. DH.MKT.177-

için Suriye'den satın alınmak üzere Arap cinsi 3 adet¹⁷, Eskizağra için Arap cinsinden 5 adet damızlığın¹⁸ Bulgaristan Emareti'ne ihracı uygun bulunmuş ve bu konuda rüsumat emaneti ve gümrüklerce gereken kolaylığın gösterilmesi yolunda ilgili birimlere talimat verilmiştir.

2) Kabyük Harası'nda Arap şubesi tesisi

Bulgaristan kapı kethüdalığı vasıtası ile Dâhiliye Nezareti'ne ulaşan 1896 tarihli karar ise bize Emaret'te at ıslahı alanında yeni bir girişimin; Kabyük Harası yakınında Arap kısıraklarına mahsus bir şube oluşturma tasarısının bilgisini vermektedir. Yeni tesis edilecek Arap şubesi için kullanılması düşünülen aygırlar Bulgar Kralı'nın Osmanlı ülkesini ziyaretinde II. Abdülhamid'in hediyesi olan hayvanlardır. Ne var ki 1896 senesine ulaşıldığında bu hayvanlar artık damızlıkta kullanılmak için fazlası ile ihtiyarlamışlardır. Emaret bu kez de bahsi geçen aygırların damızlıkta kullanılmayacak durumda olmaları gerekçesi ile hara-i hümayunlardan Arap aygırı talebinde bulunmuştur. Emaret'in bu girişiminin akıbeti konusu, ilgili arşiv vesikalarına ulaşılamaması nedeni ile akim kalmıştır.¹⁹

3) Tarım ve hayvancılık sergileri tesisi

Ahali teşvikinin yetiştiricilik ve ıslah faaliyetlerindeki önemine binaen 1896'da Emaret'te çeşitli mevkilerde ziraat ve yetiştiricilik sergileri düzenlendiği görülmektedir. 24-26 Mayıs tarihleri arasında Hacıoğlu Pazarcık'ta, 23-26 Ağustos tarihlerinde Hasköy'de, 14-16 Mayıs tarihlerinde Selbi'de, 24-26 Mayıs tarihlerinde Zıştovi'de ve 23-25 Ağustos tarihlerinde Vidin'de düzenlenmesi kararlaştırılan sergilere Osmanlı tebaası çiftçi ve yetiştiricilerin katılımı konusunda Bulgaristan kapı kethüdalığı vasıtasıyla Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmuş ve isteklilere gerek gümrüklerde gerek hayvanların naklinde kolaylık gösterileceğini bildirilmiştir. 1892 senesi ağustosunda Filibe'de düzenlenmiş olan sergiye eşya gönderenler hakkında Şark Demiryolları Şirketi tarafından geçici olarak uygulanan indirimli tarifeyi örnek gösteren Osmanlı hükümeti, bahsi geçen sergilere iştirakin ancak demiryolu nakliyatında benzer bir tenzilata yapılması ile mümkün olacağını bildirmiştir.

Osmanlı hükümetinin öne sürdüğü iştirak koşulları neticesi Şark Demiryolları Şirketi belirli şartlar dâhilinde olmak üzere nakliyatta tenzilata gitmeyi kabul etmiştir.

49, Silistre sancağı hayvanlarının satın alınması için Emaret meclisi azasından Hacı Yahya Efendi ile Doktor Morin Kosdof görevlendirilmiştir. BOA. DH.MKT.358-75.

¹⁶ BOA. A.MTZ.(04).52-57.

¹⁷ BOA. DH.MKT.373-43.

¹⁸ BOA. DH.MKT.356-9.

¹⁹ BOA. A.MTZ.(04).38-28.

Şirketin yedi maddelik şartnamesi, sergi hayvanlarının nakliyatında uygulanacak tarifeyi ve nakliyat koşullarını düzenlemektedir. Buna göre; sergiler müddetince geçerli olmak üzere gönderilecek hayvanlardan hâlihazırdaki tarife gereği tam ücret alınacak, ancak sergilerde satılmaksızın geri gönderilecek hayvanların nakliyatı ücretsiz yapılacaktır. Sergilere dâhil edilmek istenen hayvanların sergiye mahsus olduklarını gösterir, sergi komitesi tarafından verilmiş vesikalarının bulunması gerekmektedir. Dönüşün ücretsiz yapılabilmesi bu vesikaya ilaveten hayvanların satış yapılmaksızın geri gönderildiklerini gösterir bir tasdiknamenin ibrazı ile mümkün olacaktır. Sergi hayvanlarından bu özel tarife harici başka bir ücret talep edilmeyeceği garanti edilmiştir.

Şark Demiryolu Şirketi'nin söz konusu tarifesi sergi hayvanlarına mahsus olduğundan sergiler müddetince cari olacak bir tarifedir. Bu nedenle şirket, tarifenin uygulanabilmesini, istasyonlara vaktiyle haber verilmesine bağlamış ve sergilerin açılış tarih ve mevkilerinin vaktiyle şirkete bildirilmesi konusunda titiz davranılmasını istemiştir.²⁰

4) Bulgaristan ordusuna hayvan tedariki konusunu düzenleyen kanun

Bulgaristan Komiserliği'nden sadarete gönderilen 26 Aralık 1903 tarihli bir arzıadan, Bulgaristan ordusunun seferde ve barışta hayvan ihtiyacını dâhilden ve daimi surette temin edebilmek gayesi ile düzenlenmiş bir kanunun yürürlükte olduğu bilgisi edinilmektedir. Bu kanunun, Harbiye Nezareti'nin, açtığı tay depoları için ithal ettiği beygir ve kısrakların sefer zamanı hazır bulunmak üzere köylü eliyle yetiştirilmesi hedefine atfen düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Emaret Harbiye Nazırı Miralay Lavoff, kanunun ortaya çıkış gerekçesi olarak; askeri ve ekonomik değeri yüksek olan at yetiştiriciliği ve ıslahı meselesinde o güne değin alınmış olan tedbirlerin yetersizliğini göstermektedir. Bu gerekçe ile ortaya çıkan ve temelde ordunun ihtiyaç duyduğu hayvanların temini konusuna bir düzen getiren kanunun dikkat çekici maddelerinden biri; dâhilde yetişmiş hayvanlara uygun fiyat tayini sureti ile yerli hayvan tercihi ve her yılsonunda tasfiye edilecek ordu hayvanlarının yerinin bu yerli hayvanlarla tamamlamasıdır. Böylece yabancı rekabetinin önlenmesi hedeflenmektedir. Ne var ki bu gayeye erişilebilmesi, yerli hayvanların askeri ihtiyacı karşılayabilecek surette ıslah edilmiş olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle kanunda ıslah konusunu düzenleyici hükümler de yer almıştır. Islah konusundaki düzenlemenin dikkat çeken yönü; belirli koşullar altında ahali tasarrufuna verilen hayvanlardan oluşturulması düşünülen ihtiyat sınıfıdır. Islah ve yetiştiricilik konusunda önemli düzenlemeler getiren bu kanun hükümlerinin ayrıca, ziraatte sığır yerine beygir kullanımını kolaylaştırıp yaygınlaştırması ve bu suretle zirai gelişime de bir katkı sağlaması beklenmiştir.

²⁰ BOA. A.MTZ.(04).36-32; BOA. A.MTZ.(04).34-15; BOA. A.MTZ.(04).33-72.

Emaret Harbiye Nezareti'nin, ordusunun seferde ve barışta hayvan ihtiyacını sınırları dâhilinden temin edebilmek maksadıyla tanzim ettiği ve Sobranie'de²¹ onaylanan kanun hükümleri şöyledir;

“1. madde; Barışta ve seferde ordu için hayvan tedariki;

a.Memleket dahilinden ve dışarıdan hayvan satın alınmak,

b.Emarete ait çiftlik ve haralar yakınında ve ihtiyaç görülen diğer mevkilerde ahırlar tesis edilmek,

c.Beygir ve kısarak satın alınarak sefer vakti kullanılmak üzere belirli şartlar altında ve ücretsiz olarak (yetiştirilmesi için) ahalinin tasarrufuna verilmek,

d.Subaylara mahsus hayvan yetiştirilmesi için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne ait haralardan birinde bir şube tesis edilmek

suretleri ile yapılacaktır.

2. madde; Her sene ordu hayvanlarının en az %8'i tasfiye edilecek, bunun için Harbiye Nezareti hayvan alımı yapacaktır.

3. madde; Süvari fırkaları ile cebel topçularında yerli hayvanlar istihdam edilecek ve bunların cüsseleri süvaride en az 1.42 santimetre, topçuda ise 1.36 santimetre olacaktır. Sabra ve istihkâm topçularındaki araba hayvanları en az 1.46, süvari alaylarının yük hayvanları ise en az 1.46 santimetre irtifaında olacaktır.

5. madde; Yerli hayvanlar için asgari bedeller;

Boyları 1.36-1.41 metre olan hayvanlar için 300 Frank

Boyları 1.42-1.45 metre olan hayvanlar için 400 Frank

Boyları 1.46-1.47 metre olan hayvanlar için 600 Frank

Boyları 1.48 metre ve üzerinde olan hayvanlar için 800 Frank olarak belirlenmiştir.

6. madde; Harbiye Nezareti çiftlik, hara ve sair lüzumu olan mevkiler yakınında süvari ve topçu hizmetinde kullanılabilecek bir buçuk yaşından yukarı tayların terbiyesi için ahırlar tesis edecektir. Satın alınacak bu taylar için ödenecek bedel en aşağı 150 Frank olacaktır.

7. madde; Bir önceki maddede işaret edilen askeri hayvan ahırları Harbiye Nezareti'nin idaresinde bulunacak ve tanzim edilecek defter gereği siparişler de Nezaretçe icra edilecektir.

²¹ Sobranyo, Bulgaristan Milli Meclisi, Köse, a.g.m., s. 270.

8. madde; Askeri hayvan ahırları ve müştemilatı Harbiye Nezareti tarafından inşa ettirilecek, hayvanların muayeneleri ise Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından icra edilecektir.

9. madde; sefer vakti topçuluk hizmetinde kullanılmak üzere Harbiye Nezareti her sene dört yaşından altı yaşına kadar ve üçte biri kısarak olmak üzere 500 hayvan satın alıp belirli şartlar altında ve ücretsiz olarak (yetiştirilmek üzere) ahali tasarrufuna bırakacaktır.

10. madde; Ticaret ve Ziraat Nezareti her sene bir önceki maddede işaret edilen koşullu hayvanların kimlere verilmesi gerektiğini Harbiye Nezareti'ne bildirecektir.

11. madde; Koşullu olarak tasarruf olunacak hayvanlara talip olanların, asgari 100 dekar olmak üzere ekilebilir tarlalarının olması ve alacakları hayvanlara layıkıyla bakacaklarına dair maddi ve manevi teminat göstermeleri şarttır. Bu teminatın şartları ve tasdiki hakkında ayrı bir nizamname yayınlanacaktır.

12. madde; Yetiştiricinin bahsi geçen koşullu hayvanları tasarruf müddeti beş yıldır. Müddetin sona ermesini müteakip hayvanlar yetiştiricinin mülkiyetine geçecektir. Yetiştirici tasarrufundaki koşullu hayvanların ihracı yasaktır.

13. madde; Yetiştirici mutasarrıfı olduğu hayvanın tasarruf hakkından ancak Harbiye Nezareti'nin muvaffakati ile feragat edebilecek, hayvanın yeni mutasarrıfı için tasarruf süresi hayvanın teslim alınması ile başlayacaktır.

14. madde. Yetiştiriciye dağıtılan hayvanlardan, tasarruf süresi olarak belirlenen beş yıl içerisinde meydana gelen yeni mahsullerin (tayların) tasarruf hakkı tamamıyla kısarak mutasarrıfının olacaktır

15. madde; Koşullu olarak tasarruf olunan hayvanlar senede iki defa askeri memurların teftiş ve muayenesine tabi tutulacak, bundan başka hükümet baytarları ile muavinleri de her devriyelerinde bu hayvanları muayene edecekler ve muayene neticelerini nezarete bildireceklerdir

16. madde; Koşullu olarak tasarruf olunan hayvanlardan birinin, mutasarrıfının hatası neticesi telef olması veya zarar görmesi durumunda tasarruf süresinin bitimine ne kadar kalmış ise, kalan senelerin her biri için hayvanın kıymetinin beşte birine denk bir meblağ, mutasarrıf tarafından (Nezaret'e) ödenerek zarar tazmin edilecektir.

17. madde; Koşullu olarak tasarruf olunan hayvanların kabul şartları, beslenme ve bakımları, teftişleri, istibdam şekilleri ve dağıtımı,

sefer veya talim için hükümete iadeleri konuları hususi bir nizamname ile düzenlenecektir.

18. madde; Barışta ve seferde gerek orduda kullanılmak ve gerek ahırlarda terbiye edilmek üzere hayvan tedariki işlerini idare için Harbiye Nezareti'nde bir şube oluşturulacak, görev ve yetkileri hususi bir nizamname ile tayin olunacaktır.

19. madde; Bu kanunnameye muhalif olan tüm diğer kanun hükümleri fesh olunmuş sayılacaktır.²²

İşaret edilen kanun hükümleri Bulgaristan Emareti'nde hayvan tedariki konusuna bir düzen getirmiştir. Bu kanunla remont teşkilatının ilk nüvesi olan askeri tay depoları oluşturulmuş, ordu hayvanlarının tedariki meselesi açıklık kazanmış ve ahalinin yetiştiricilik faaliyetlerinde etkin bir rol üstlenmesi sağlanmıştır.

Bulgaristan Emareti, yetiştiriciliğin temel unsurları olan; hayvan teminine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması, haralar tesisi, ıslah çalışmaları ve sergiler açılması konularında önemli icraatlarda bulunmuştur. Bu dönemde sarf edilen mesai, bir yetiştiricilik geleneğinin oluşabilmesi için Krallık döneminin ihtiyacı olan altyapıyı sağlamıştır.

Krallık Devrinde Bulgaristan'da At Yetiştiriciliği ve Islahı

Bulgaristan'ı, Osmanlı ile olan siyasi bağlarını koparıp kendi ulusal devletini kurmuş olan diğer Balkan hükümetleri arasında yetiştiricilik faaliyetlerinde ön plana çıkaran unsurların başında ıslah ve yetiştiricilikte benimsediği usul gelmektedir. Krallık Bulgaristan'ı kurumlarına, Emaret döneminden itibaren ön plana çıkarılan Avrupalı kimliğe uygun Batılı bir düzen vermeye çalışmıştır. Yetiştiricilik ve ıslah alanında da benimsenen yol ve bu gayeyle oluşturulan müesseseler için temel örnek Avrupa kurumları ve uygulamaları olmuştur.

Avrupa'da, XIX. asır başlarından itibaren önem kazanmaya başlayan at ıslahı ve yetiştiriciliği konusunda uzun ve titiz bir mesai neticesi geliştirilen iki usul vardır. Birinci usul; hükümetlerin haralar, remont depoları, aygır depoları vb. tesisi ile direkt müdahalesini gerektirir. İkinci usulde ise hükümetler, ahali eliyle yürütülen ıslah ve yetiştiricilik faaliyetlerinde teşvik edici dolaylı bir rol üstlenirler. Bu amaçla, mükâfat vermek, yarışlar için bütçeden ödenek ayırmak ve bunun gibi teşvik unsurlarını düzenlerler. Bulgaristan'da Almanya, Fransa ve Rusya örneklerinde olduğu üzere hükümetin hem direkt hem de dolaylı müdahalesi söz konusu olmuştur.²³

²² BOA. A.MTZ.(04).109-77.

²³ Abidin, *a.g.e.*, s. 7,8.

Yetiştiricilikte benimsenen birinci usul çerçevesinde olmak üzere Bulgaristan'da 1911 senesine gelindiğinde, üçü aynı zamanda hara olmak üzere 8.000.000 frank değerinde 5 aygır deposu ve ordu hayvanlarının ıslahı için 2 adet remont deposunun mevcut olduğu görülmektedir. Emaret devrinden aldığı mirası geliştiren Bulgar Krallığı bu müesseseleri ile bir yandan yetiştiriciye iyi cins damızlıklar temin eder, bir yandan da ahalinin yetiştirdiği genç hayvanları satın almak sureti ile ordusunu teçhiz eder hale gelmiştir.²⁴

Islah ve yetiştiricilik faaliyetleri için Bulgar Ziraat Nezareti'nin Almanya-Prusya örneğinden²⁵ iktibasla hara ve depolar tesis etme usulünü kabul ve takip ettiği görülmektedir. Ordu ihtiyacının temini ise remont teşkilatı kapsamında Harbiye Nezareti'nin faaliyetleri ile sağlanmıştır.

Ordunun remont teşkilatlanması ile ahali yetiştiriciliği için daimi ve emin bir kapı haline dönüştürülmesi, Bulgar hükümetinin büyük bir başarısı olmuştur. Zira ordu hayvanlarının ahali iştiraki olmaksızın yetiştirilmesi girişimi, hükümetleri birçok açıdan büyük maddi külfete sokacak gayri tabii bir yoldur. Ahali yetiştiriciliğinin göz ardı edilmesi, barışta ve seferde ordu hayvanlarını temin için alternatif ve emin bir kapının varlığını gerektirir. Ordu hayvanlarını dâhilden temin edemeyen bir hükümetin yegâne alternatifi hayvan ithalatı olacaktır. Bu ise olası bir savaş esnasında çok sayıda hayvan ithalatını ve bunun için ayrılacak ciddi bir tahsisatı gerektirir. Öte yandan bu gibi olağanüstü zamanlarda külliyetli hayvan ihracatına yanaşacak bir hükümetin bulunacağını garantisi de yoktur. Ordunun sefer vakti vurucu gücünü temsil eden süvari birliklerine ve topçu taburlarına uygun nitelikte hayvanın bulunamaması, incelenen dönemde hemen her hükümet için bir ulusal güvenlik meselesi olmuştur.

Bulgaristan Harbiye Nezareti remont teşkilatını Emaret'ten aldığı miras üzerine kurmuştur. Hatırlanacağı üzere Emaret döneminde ordunun ihtiyacı olan ağır hizmet hayvanlarının ithalatı zaruri bulunmuş ve bu görevi ifada Harbiye Nezareti sorumlu kılınmıştı. Buna karşılık, sefer vakti hayvan tedarikinde yaşanabilecek zorluklar göz önünde bulundurularak ordularda yerli hayvan kullanımına gidilmesi uygun bulunmuş, bu mevcut ırkların ıslahını gerektirdiğinden topçu ve süvari hayvanının dâhilde yetiştirilmesini sağlamak için Harbiye Nezareti bünyesinde askeri nitelikli ahırların tesis edilmesi kararlaştırılmıştı. Krallık döneminde karşılaşılan remont depolarının bu askeri nitelikli ahırların ikmal ile ortaya çıkmış olması olasıdır. Nitekim Harbiye Nazırı

²⁴ Ali Rıza Uğur, "Islah ve Teksir-i Hayvanat Hakkında Rapor", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 6. Sene, Aded 58-60, s. 500.

²⁵ Prusya'da at yetiştiriciliği ve ıslahına dair üç tür müessese gelişmiştir. Haralar, mıntika aygır depoları ve askeri remont depoları. Bu resmi kurumlar eli ile sürdürülen yetiştiricilik ve ıslah faaliyetlerinin haricinde Prusya'da özel şirketlere ait hara ve tay çiftlikleri de oldukça yaygın olmuştur. Uğur, a.g.m., s. 483.

Lavof, askeri tay depolarının tesisine dair izahatında, orduya yarayacak nitelikteki hayvanların, ancak genç yaşta yapılacak olan fenni bir terbiye ile elde edilebileceğine işaret etmekte idi. Bu gerekçe ile Emaret devrinde tesis edilen askeri tay depolarından, Bulgar Krallığı'nın hangi ikisini remont deposu olarak ikmal ettiği tespit edilememiştir. Ancak, Krallık devrinde askeri remont teşkilatının olgun bir yapıya ulaştığını söylemek mümkündür. Zira incelenen kaynaklar bu devirde, satın alınacak ahali hayvanlarını tespit etmek ve satın alma işlemlerini gerçekleştirmek üzere daimi ve geçici satın alma komisyonlarının remont teşkilatı bünyesinde işler hale geldiğine işaret etmektedir.

Krallık devrinde olgun bir hale gelen askeri remont teşkilatının, ahali hayvanlarının kolaylıkla elden çıkarılmasını sağlamak, bu suretle yetiştiriciliği teşvik etmek, ordu ihtiyacının temin etmek, ordu hayvanları yanında ahali hayvanlarını da ıslah edip vasıflarını yükseltmek gibi çok yönlü fayda temin eden mühim bir rolü olmuştur.²⁶

Harbiye Nezareti'nin gerek tay depolarında gerek ahalinin tasarrufu altında yetiştirilecek askeri hayvanlar için dışarıdan, bilhassa Macaristan ve Rusya'dan damızlık temin ettiği bilinmektedir. Top çekmeye elverişli ağır hizmet hayvanları için tercih edilen ırk; Ardene ırkı olmuştur. Büyük çoğunluğu ahali tasarrufuna bırakılan bu hayvanlar ile Bulgaristan'ın süvari ve ağır hizmet sınıfı beygirleri ıslah edilmiş, Bulgaristan kısa sürede ihracat yapacak seviyeye ulaşmıştır. 1911 tarihinde Macaristan ve Rusya'dan 2000'i aşkın hayvan satın alan Bulgaristan'ın buna karşılık Osmanlı topraklarına, Romanya ve Yunanistan'a 3500 hayvan ihraç ettiği görülmektedir.²⁷

Tablo 1: 1911 Senesinde Bulgaristan'daki Hara ve Depolar ile Bunlarda Mevcut Damızlık Hayvan Miktarı

Hara ve Depoların İsmi	Aygır	Kısırak	İş Beygirleri	Erkek	Dişi
				1'den 3 yaşına kadar tay	
Kabyük	104	168	29	83	112
Plevne	111	99	27	80	86
Kaya burun	46	11	4	2	13
Filibe	71	5	2	7	11
Eski zağra	62	1	7	1	1
Yekun	394	284	67	173	223

Kaynak: İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, s.123

²⁶ Uğur, a.g.m., s. 502.

²⁷ Abidin, a.g.e., s. 122,25.

Bulgaristan'ın 1911 senesi itibarıyla mevcut haraları; Kabyuk, Plevne ve Kayaburun'dur. Bunlarda aynı zamanda sığır ve davar cinsi ile kümes hayvanları ve ehli kuşların ıslahının yapıldığı bilinmektedir. Bu haralar, mevcut damızlıkları ile aygır deposu vazifesini de görmüşlerdir. Filibe ve Eskizağra'da ayrıca aygır depoları mevcuttur. Haralarda 280 i aşkın kısrağ ve depolarınki de dâhil olmak üzere toplam 394 aygır mevcuttur. Sifat zamanlarında bu aygırlar Bulgaristan'ın muhtelif bölgelerindeki 211 istasyona taksim edilmiş, senede yaklaşık 21.000 kısrağ ile çiftleşmesi sağlanmıştır.²⁸

Bulgaristan hükümeti haralarına ve askeri remont depoları da dâhil olmak üzere depolarına; 220.000 frankı maaş, 530.000 frankı gider olmak üzere bütçeden yıllık 750.000 frank tahsisat ayırmıştır. Buna karşılık bahsi geçen müesseselerin hükümete temin ettiği yıllık ortalama gelir 487.000 frankı aşkındır. Bunun 86.000 frankını bu müesseselerde yetişip satılan hayvanlardan elde edilen gelir ve 382.000 frankını da haraların muhtelif zirai ürünlerinden elde edilen gelir teşkil etmektedir.²⁹ Şu halde bahsi geçen müesseselerin hükümete olan masrafı yıllık ortalama 220.000 frank raddesindedir.³⁰

Bulgaristan hükümetinin, miri nitelikli haralar ve depolar teşkilatı için ayırdığı bu tahsisattan başka 50.000 franklık hususi bir ödeneği de özel girişimi teşvik maksadı ile ayırdığı bilinmektedir. Hükümetin, teşvik edici rolü ile olan bu dolaylı müdahalesinde temel örneği Fransa ve Almanya olmalıdır. Zira Almanya ve Fransa'da özel kişi ve şirketlerin girişim ve faaliyetlerinin, yetiştiricilikte hükümetlerin yükünü büyük ölçüde hafiflettiği ve bu nedenle hükümet nezdinde önemli ölçüde teşvik gördüğü bilinmektedir. Fransa'da kendi haraları olan şahıslar, Almanya'da ise özel şirketler bu konuda ön plana çıkmışlardır. Bulgaristan hükümetinin Avrupa örneklerinden hareketle yetiştiricilikte özel girişimi (bilhassa yetiştiricilik şirketleri tesisini) teşvik edici tedbirler aldığı bilinmektedir.³¹

Sonuç

Bulgaristan'ın 1878-1908 yıllarını kapsayan ve siyasi yönden bir Osmanlı muhtar idaresi vaziyetinde olduğu Emaret döneminde, veteriner hekimlik eğitim ve hizmetlerinin teşkilatlandırılması ile yetiştiricilik faaliyetlerinin düzenlenmesine ilişkin önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Emaret devrinde ıslah ve yetiştiricilik alanında yapılan yasal düzenlemelere ve oluşturulan veya geliştirilen müesseselere dayanak sağlayan temel amil; veteriner hekimlik eğitim ve hizmetlerine ilişkin yapılan yasal düzenlemeler olmuştur. Bulgaristan'da, Osmanlı'daki kurumsal karşılığı ile 'baytarlık'

²⁸ Abidin, *a.g.e.*, s. 122, Uğur, *a.g.m.*, s. 500.

²⁹ Verilen rakamlar ortalama rakamlardır.

³⁰ Uğur, *a.g.m.*, s. 503, Abidin, *a.g.e.*, s. 121.

³¹ Uğur, *a.g.m.*, s. 502.

teşkilatının oluşturulması, modern veteriner hekimliğin; hayvan hastalıklarının tedavisi, hayvan ıslah ve üretimi, hayvan ve hayvansal ürünlerin üretimi ve tüketimindeki denetimsel işlevi gibi çok kapsamlı hizmet alanlarında ortaya çıkan gelişmelere kaynak teşkil etmiştir.

Baytari teşkilatlanmanın sağladığı modern eğitim ve hizmet kurumları ile yasal olanaklar, Emaret'te yetiştiricilik ve ıslah alanlarında yeni ve modern müesseselerin oluşmasının yolunu açmıştır. Avrupa'da benimsenen yetiştiricilik usullerinin takibi neticesi Bulgaristan'da haralar ve aygır depoları tesisine gidilmiş, mevcut neslin vasıflarının iyileştirilmesine çalışılmıştır. Ordu ihtiyacının dâhilden temininde remont teşkilatı önemli bir rol üstlenmiştir. Dışarıdan getirilecek hayvanlar için yapılacak ithalatı ise Harbiye Nezareti sağlamıştır. Bu vesile ile bilhassa Macaristan ve Rusya'dan ordunun ihtiyacı olan ağır hizmet hayvanları ithal edilmiştir. Belirli koşullar altında ahali tasarrufuna bırakılan bu hayvanlardan sefer vakti kullanılmak üzere bir ihtiyat sınıfı oluşturulmuştur. Bu uygulama ordu hayvanlarının teminine hizmet etmek yanında ahali hayvanlarının kolaylıkla elden çıkarılmasında orduyu daimi ve güvenilir bir kapı haline getirmiş, ahali yetiştiriciliğine büyük teşvik sağlamıştır. Bulgaristan Emareti 'topkeşan' diye tabir edilen top çekmeye yarayacak nitelikteki ağır hizmet hayvanları haricindeki beygirlerini büyük ölçüde Osmanlı topraklarından ve bilhassa Arap cinsi hayvanlardan temin etmeye çalışmıştır. Emaret döneminde ayrıca yeni bir miri haranın tesisine girilmiş, Arap atları için özel bir damızlık şubesi açılmış, ahali iştirakini sağlamak için Emaret'in farklı mevkilerinde yetiştiricilik sergileri düzenlenmiştir.

Emaret devrinin aktardığı miras ile Bulgaristan Krallık devrinde iki adet remont deposu ve üçü aynı zamanda hara olmak üzere beş büyük aygır deposu ile at ıslahı ve yetiştiriciliğinde kısa zamanda büyük bir gelişim kaydetmiş ve ihracat yapacak seviyeye ulaşmıştır.

Kaynakça**a) Arşiv Kaynakları****BOA, DH.MKT**

Nr.2017/55; Nr.266/107; Nr.2023/16; Nr.345/11; Nr.228/9; Nr.367/23;
Nr.177/49; Nr.358/75; Nr.373/43; Nr.356/9

BOA, A.MTZ.(04)

Nr.7/3; Nr.52/57; Nr.38/28; Nr.36/32; Nr.34/15; Nr.33/72; Nr.109/77

BOA, İ.MTZ(04)

Nr.17/1106

BOA, İ.RSM

Nr.4/21

b) Eserler ve Makaleler

ABİDİN, İhsan, *Osmanlı Atları*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917.

Civani, "Bulgaristan Teşkilât-ı Baytariyyesi", *Mecmûa-i Fünûn-i Baytariyye*, 1. Sene, Sayı 8, 1324, s. 225-230.

ERK, Nihal: "Veteriner Tababeti Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3-4, Ankara 1957, s. 139-144.

KÖSE, Osman, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies*, V.1, I.2, 2006, s. 259-302.

MENTEŞ GÜRLER, Ayşe-OSMANAĞAOĞLU, Şule, "Cumhuriyet'in İlk 10 Yılı'nın Veteriner Hekimlik Açısından Değerlendirilmesi: II. Kurumlar", *II. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Konya 2008, s. 127-139.

ÖZGÜR, Atilla, "Türkiye'de Hayvan Sağlık Zabıtası Mevzuatı ve Gelişim Tarihi", *Veteriner Hekimleri Derneği Dergisi*, Cilt 74, Sayı 3-4, s. 23-30.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

TEMEL, Mehmet, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 24, Muğla 2010, s. 201-234.

(UĞUR), Ali Rıza, "İslah ve Teksir-i Hayvanat Hakkında Rapor", *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 6. Sene, Aded 58-60, s. 483.